

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Κωνσταντίνου Βαρζοῦ, Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, Τόμ. Α'-Β'. Θεσσαλονίκη 1984. Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. (Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 20 Α καὶ 20 Β).

Ἔργον ὀγκῶδες καὶ μνημειῶδες. Ὁ Α' τόμος ἔχει 756 σελίδες καὶ ὁ Β' τόμος ἔχει 896 σελίδες. Ἀπλὴ ἀνάγνωσή του χρειάζεται πολὺ χρόνον καὶ μεγάλη ὑπομονή. Αὐτὸ, γιὰ τοὺς βιογράφους τῶν 194 Κομνηνῶν τοῦ εἶναι σὰν ἄρθρα ἐγκυκλοπαιδείας καὶ ποιὸς διάβασε ποτὲ ὀλόκληρους τόμους ἐγκυκλοπαιδείας. Ἀξίζει ὅμως τὸν κόπον, γιὰτις περιέχει θησαυροὺς πληροφοριῶν καὶ γνώσεων. Αὐτὰ ὡς ἀποτελέσουν ἔκφραση τοῦ θαυμασμοῦ μας γιὰ τὴ δύναμη ἐργασίας τοῦ συγγραφέα, ἀφοῦ μάλιστα μπορεῖ καὶ ἀναγγέλλει τὴν προσεχῆ ἐκδοσὴν καὶ ἄλλων τόμων.

Α'

Ἄς δοῦμε τώρα ἀπὸ κοντὰ τὰ περιεχόμενα τῶν τόμων. Στὸν Α' τόμον, μετὰ ἀπὸ πίνακα Βραχυγραφιῶν (σ. 3-4), Πηγῶν (σ. 5-15) καὶ Βοηθημάτων (σ. 16-23), μιὰ Εἰσαγωγὴ (σ. 25-35) μιλά γιὰ τὴν Οἰκογένειαν τῶν Κομνηνῶν, δηλαδὴ γιὰ τὴν καταγωγὴν τῆς (ἀπὸ τὴν Κόμνην τῆς νότιας Θράκης), τὴν ἐλληνικότητά της, τὴ δόξα καὶ τὸ μεγαλεῖο της, τὴ συνένωσή της μετὰ τὴν Οἰκογένειαν τῶν Δουκῶν, τὰ ἐγκώμια ρητόρων καὶ ποιητῶν τῆς ἐποχῆς γιὰ τὴ γενιὰ τῶν Κομνηνοδουκῶν, τὸν πλοῦτον τῆς καὶ τὶς βιολογικὰς ἰκανότητες καὶ ἐλαττώματά της.

Στὴν Εἰσαγωγὴν αὐτὴ μαθαίνουμε ὅτι σ' αὐτὸν τὸν Α' τόμον τῆς Γενεαλογίας τῶν Κομνηνῶν βιογραφοῦνται οἱ πρῶτες ἑξὶ γενεαὶ τῶν Κομνηνῶν, ἤτοι 98 Κομνηνοὶ, ἀριθμοῦμενοι μετὰ αὐξοῦντα ἀριθμὸν καὶ χωριζόμενοι σὲ ἑξὶ γενεάς. Αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὴν πρῶτην ὀμάδαν, τὴν ὀμάδαν τῶν «συνταυτιζόμενων» Κομνηνῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν ἐπιτρέπουσιν τὴν προέκτασιν τοῦ γενεαλογικοῦ τοῦ δένδρου ἀπὸ πατέρα σὲ γιόν. Μετὰ τὴν πρῶτην αὐτὴν ὀμάδαν τῶν «συνταυτιζόμενων» Κομνηνῶν θὰ ἀκολουθήσῃ (μετὰ συνέχειαν τῆς ἀρίθμησής τους ἀπὸ τὸν τελευταῖον Κομνηνὸν τῆς πρῶτης ὀμάδας) ἡ δευτέρη ὀμάδα τῶν «σχετικὰ συνταυτιζόμενων» Κομνηνῶν, ποὺ οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν γι' αὐτοὺς δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ συνεχίσουν αὐτοὶ τὸ γενεαλογικὸ δένδρον τῆς πρῆτης ὀμάδας, καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς θὰ ἀκολουθήσουν οἱ «μὴ συνταυτιζόμενοι» Κομνηνοὶ». (Γιὰ ὅλους ὅμως αὐτοὺς περισσότερα θὰ λεχθοῦν στὸ Β' τόμον).

Ἀκολουθοῦν οἱ βιογραφίαι τῶν ἑξὶ γενεῶν τῆς πρῆτης ὀμάδας, τῶν λεγόμενων «συνταυτιζόμενων» Κομνηνῶν (σ. 37-680):

Ἡ ΠΡΩΤΗ ΓΕΝΕΑ περιέχει μιὰ βιογραφίαν, ἀριθ. 1, τοῦ γενάρχη (Ἰσαακίου) Κ.

Ἡ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΕΑ περιέχει δύο βιογραφίας, ἀριθ. 2 καὶ ἀριθ. 3.

Ἡ ΤΡΙΤΗ ΓΕΝΕΑ περιέχει τρεῖς βιογραφίας, ἀριθ. 4, 5 καὶ 6 (ὁ ἀριθ. 4 εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος Α' Κομνηνός).

Ἡ ΤΕΤΑΡΤΗ ΓΕΝΕΑ περιέχει ἕνδεκα βιογραφίας, ἀριθ. 7-17 (ὁ ἀριθ. 15 εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α' Κομνηνός).

Ἡ ΠΕΜΠΤΗ ΓΕΝΕΑ περιέχει εἴκοσι ὀκτῶ βιογραφίας, ἀριθ. 18-45 (ὁ ἀριθ. 34 εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Β' Κομνηνός).

Ἡ ΕΚΤΗ ΓΕΝΕΑ περιέχει πενήντα τρεῖς βιογραφίες, ἀριθ. 46-98 (ὁ ἀριθ. 81 εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός).

Στὸν ἀριθ. 34 (σ. 208) παρεμβάλλεται ΕΝΘΕΤΟ μὲ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τοῦ Οἴκου τῶν Βρυεννίων.

Στὸν ἀριθ. 63 (σ. 305) παρεμβάλλεται ΕΝΘΕΤΟ μὲ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Κοντοστέφανων.

Στὸν ἀριθ. 95 (σ. 672) παρεμβάλλεται ΕΝΘΕΤΟ μὲ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τοῦ Οἴκου τῶν Συναδηνῶν.

Στὸν ἀριθ. 98 (σ. 680) παρεμβάλλεται ΕΝΘΕΤΟ μὲ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τοῦ Οἴκου τῶν Παλαιολόγων.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ σ. στὴν Εἰσαγωγή του (σ. 33): «Ἀπ' τὰ 98 μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν ἑξι πρώτων γενεῶν (ἀριθ. 1-98) 17 μέλη δὲν φέρουν τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός (στὴν πραγματικότητα 15 καὶ ὄχι 17, γιατί στοὺς ἀριθμούς των ποὺ δίνει στὴ σημ. 59, οἱ ἀριθ. 5, 20 καὶ 93 φέρουν τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός), πέντε μέλη φέρουν τὸ ἐπώνυμο Δοκειανός-Δοκειανή (στὴν πραγματικότητα τέσσερα, γιατί ὁ ἀριθ. 5 στὴ σημ. 60 εἶναι Ἄνωσυμη Κομνηνὴ ὄχι Δοκειανή), ἑπτὰ μέλη φέρουν ἐπώνυμο Δούκας-Δούκαινα (στὴν πραγματικότητα ἑξι, γιατί ὁ ἀριθ. 93 στὴ σημ. 63 εἶναι ὁ Ἀνδρόνικος Ἄγγελος Κομνηνός καὶ ὄχι Δούκας), ἄνκα ἀνήκουν στὴν τακτικὴ Γενεαλογία». Γι' αὐτὸ, λέει ὁ σ. (αὐτόθι σ. 33), καὶ στὴν τακτικὴ Γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν δὲν περιλαμβάνω μόνον ἐκείνους ποὺ φέρουν τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους ποὺ ἐξ αἵματος ἀνήκουν σ' αὐτούς, ἔστω καὶ ἂν δὲν φέρουν τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός». Θὰ ξαναγυρίσουμε σ' αὐτὰ παρακάτω. Ἄς κλείσουμε πρῶτα τὴν ἔκθεσή μας γιὰ τὰ Περιεχόμενα αὐτοῦ τοῦ Α΄ τόμου.

Στις σελ. 681-714 παρατίθεται Βιβλιογραφία, συμπληρωματικὴ ἐκείνης ποὺ καταχωρήθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος τόμου, σελ. 1-23 (Βραχυγραφίες-Πηγές-Βοηθήματα).

Στις σελ. 713-754 παρατίθενται σὲ τρεῖς Πίνακες Εὐρετήρια: Πίνακας Α΄ (σελ. 714-720, ὄχι 717-725, ὅπως στὸν πίνακα Περιεχομένων) τῶν Κομνηνῶν τῶν ἑξι πρώτων γενεῶν, ποὺ βιογραφοῦνται στὸν Α΄ αὐτὸν τόμο καὶ τῶν Κομνηνῶν τῆς ἑβδομῆς γενεᾶς (99-195), ποὺ ἀπλῶς ἀναφέρονται σ' αὐτὸν τὸν τόμο καὶ βιογραφοῦνται στο Β΄ τόμο. Πίνακας Β΄ (σελ. 721-722 καὶ ὄχι 723-724, ὅπως στὸν πίνακα Περιεχομένων) τῶν Κομνηνῶν τῶν μετὰ τὴν ἑβδομῆ γενεὰ (196 κ.έ.), ποὺ ἀπλῶς ἀναφέρονται στὸν Α΄ αὐτὸν τόμο καὶ βιογραφοῦνται στὸ Γ΄ τόμο καὶ ἐξῆς (;). Πίνακας Γ΄ (σελ. 723-754) τῶν ἄλλων (ἐκτὸς τῶν Κομνηνῶν) προσώπων καὶ πραγμάτων: Ι Ἑλληνικῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 723-752), ΙΙ Ξενογλώσσων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 752-754). Ἔπονται Παροράματα, σελ. 755-756. Πίναξ Περιεχομένων σ. 757 (μὲ τὴ διόρθωση: Πίν. Γ΄ 723-754. Ι 723-752, ΙΙ 752-754). Στὸ τέλος ὑπάρχει μέγα ΕΝΘΕΤΟ: Στέμμα Α΄, οἱ Κομνηνοὶ τῶν γενεῶν Πρώτης ἕως Ἑβδόμης.

Μέγα ἔργον, ἂν λάβουμε μάλιστα ὑπόψη ὅτι οἱ σπουδαιότεροι Κομνηνοὶ ἀποτελοῦν ὀλόκληρες μονογραφίες μὲ σημαντικὸ ἀριθμὸ σελίδων. Ἔτσι ἔχουμε:

Ἀριθ. 4: Ἰσαάκιος Α΄ Κομνηνός, σελ. 41-46, πέντε σελίδες.

Ἀριθ. 15: Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός, σελ. 87-113, εἴκοσι ἑξὶ σελίδες.

Ἀριθ. 32: Ἄννα Κομνηνὴ, σελ. 176-197, εἴκοσι μία σελίδες.

Ἀριθ. 34: Ἰωάννης Β΄ Κομνηνός, σελ. 203-228, εἴκοσι πέντε σελίδες.

Ἀριθ. 81: Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός, σελ. 422-477, πενήντα πέντε σελίδες.

Ἀριθ. 87: Ἀνδρόνικος Α΄ Κομνηνός, σελ. 493-638, ἑκατὸν σαράντα πέντε σελίδες.

Ὁ Ἀνδρόνικος Α΄ Κομνηνός ἀποτελεῖ ἔτσι μιὰ μονογραφία ἑκατὸν σαράντα πέντε σελίδων μέσα στίς βιογραφίες τῶν Κομνηνῶν.

Ἄς δοῦμε τώρα λίγο τὸ σύστημα τοῦ σ. νὰ περιλαμβάνει στὶς βιογραφίες τῶν Κομνηνῶν καὶ πρόσωπα μὲ ἄλλα ἐπώνυμα, ποὺ τὰ θεωρεῖ ὅτι ἀνήκουν «ἐξ αἵματος» στοὺς Κομνηνοὺς:

Εἶναι γνωστὴ στοὺς ἐρευνητὲς ἡ μεγάλη δυσκολία κάθε βυζαντινῆς γενεαλογικῆς μελέτης. Ἡ δυσκολία προέρχεται ἀπὸ τὴ συνήθεια τῶν Βυζαντινῶν νὰ παίρνουν τὰ τέκνα τὸ ἐπώνυμό τους ὄχι ἀπὸ τὸν πατέρα τους, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τυχὸν πῶς εὐγενὴ μητέρα τους ἢ ἀπὸ πῶς ἐνδοξοὺς προγόνους τους. Ἔτσι τὰ τέκνα τοῦ Νικηφόρου Βρυέννιου καὶ τῆς Ἄννας τῆς Κομνηνῆς δὲν ὀνομάζονται, ὅπως θὰ ἔπρεπε, Βρυέννιοι, ἀλλὰ Κομνηνοὶ ἀπὸ τὴν πῶς εὐγενὴ πορφυρογέννητη μητέρα τους, ἡ Δούκαι ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα γιὰ τὸς Εἰρήνη Δούκαινα. Παρομοίως αἱ σύζυγοι δὲν παίρνουν πολλακίς τὸ ἐπώνυμο τοῦ συζύγου τους, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ἀλλὰ διατηροῦν τὸ τυχὸν πῶς λαμπρὸ οἰκογενειακὸ ἐπώνυμο. Ἔτσι ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ δὲν ὀνομάζεται Εἰρήνη Κομνηνή, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ἀλλὰ πάντοτε Εἰρήνη Δούκαινα. Μεταφέρονται ἔτσι μὲ τὶς διάφορες ἐπιγαμίες ἐπώνυμα οἰκογενειῶν μέσα σὲ ἄλλες οἰκογένειες καὶ ἡ συνέχιση τοῦ φαινομένου στὶς ἐπόμενες γενεὲς ἐπιφέρει μεγάλη σύγχυση στὶς γενεαλογίες.

Εἶναι ἀξιοθαύμαστο, τὸ πῶς τὰ ἐβγαλε πέρα ὁ συγγραφέας μας παρακολουθώντας ἀπογόνους Κομνηνῶν μέσα σὲ ἄλλες οἰκογένειες. Αὐτὸ ὅμως τοῦ κόστισε τεράστιο κόπο διερευνώντας τὶς γενεαλογίες τῶν Βοτανειᾶτῶν, τῶν Βρυέννιων, τῶν Κοντοστέφανων, τῶν Συναδηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, τῶν ὁποίων δίνει σὲ ἐνθετοὺς πίνακες τὰ γενεαλογικὰ τους δένδρα, καὶ διόγκωσε τὴν ἐργασία του μὲ ἄτομα, ποὺ δὲν φέρουν τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός. Δὲν θέλησε βέβαια, ὄχι ὅτι δὲν τὸ ἤξερε, νὰ ἐφαρμόσει τὸ σύστημα ἀρχῶν, ποὺ ἀπλουστεύει τὰ πράγματα καὶ ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Δημ. Πολέμης στὴ γενεαλογία τῶν Δουκῶν. (Βλ. *Demetrios I. Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography. University of London. The Athlone Press 1968. University of London Historical Studies XXII.* Βλ. καὶ σχετικὴ βιβλιοκρισία ὑπὸ Γ. Ι. Θεοχαρίδου, «Ἑλληνικά», τόμ. 23, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 133-139). Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς εἶναι οἱ ἐξῆς: α) Γνήσια μέλη μιᾶς οἰκογένειας θεωροῦνται καὶ τὸ ἀρχικὸ τους γενεαλογικὸ δένδρο ἀποτελοῦν μόνον ὄσοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, φέρουν ἀποκλειστικὰ τὸ ἐπώνυμο τοῦ πατέρα τους. Αὐτοὶ συγκεντρώνονται σὲ ΠΡΩΤΗ ὁμάδα. (Ἀπὸ αὐτοὺς βέβαια οἱ μὲν ἄνδρες συνεχίζουν τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογένειας, οἱ δὲ γυναῖκες παντρεύονται σὲ ἄλλες οἰκογένειες μεταφέρουν σ' αὐτὲς τὸ πατρικὸ τους ἐπώνυμο, ἀλλὰ τὰ τέκνα τους γενεαλογοῦνται πλέον στὸν οἰκογενειακὸ κλάδο τοῦ συζύγου). β) Αὐτοὶ ποὺ διατήρησαν ἐπώνυμο ἀπὸ τὴ μητέρα τους, ὅπως καὶ αὐτοὶ ποὺ μεταφέρουν τέτοιο τίτλο εὐγενείας ἀπὸ προγόνους, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἀποτελοῦν δευτερεύοντα κλάδο τοῦ οἰκογενειακοῦ τους δένδρου. Αὐτοὶ συγκεντρώνονται σὲ ΔΕΥΤΕΡΗ ὁμάδα. (Στὴ δευτέρη αὐτὴ ὁμάδα ὑπάγονται βέβαια καὶ τὰ τέκνα βυζαντινῆς μητέρας ποὺ παντρεύτηκε ξένο καὶ ποὺ διατηροῦν ἐπώνυμο τῆς μητέρας τους ἢ ἐπώνυμο ἀπὸ προγόνους).

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν θὰ ξεκαθάριζε τὸ ζήτημα, ποῖος εἶναι γνήσιος Κομνηνός καὶ ποῖαν οὐ μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ γνησιότης του ὡς Κομνηνοῦ. Ἔτσι τώρα, μέσα στοὺς βιογραφούμενους 98 Κομνηνοὺς τῆς πρώτης ὁμάδας ὑπάρχουν ἐπώνυμα, ὅπως Δοκειανός, Ταρωνίτης, Δούκας, Βοτανειάτης, Πακουριανός, ποὺ ὁ σ. τοὺς θεωρεῖ γνήσιους Κομνηνοὺς, ἐν συνόλῳ 15 πρόσωπα, ἀλλὰ ἡ γνησιότης τους σὰν Κομνηνῶν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Ἄς τοὺς δοῦμε:

α) Δοκειανοί:

*Ἀριθ. 9. Θεόδωρος Δοκειανός. Θεωρεῖται Κομνηνός ἀπὸ τὴ μητέρα του,

μιὰ Ἀνόνη Κομνηνή. Ὁ ἴδιος δὲν διατηρεῖ τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός καὶ νυμφεύθηκε μιὰ Ἀνόνη.

Ἄριθ. 18. (Μιχαήλ) Δοκειανός. Θεωρεῖται Κομνηνός, γιατί ἡ πατρική γιαγιά του ἦταν μιὰ Ἀνόνη Κομνηνή, ἀφοῦ εἶναι γιὸς τοῦ Ἄριθ. 9 καὶ ὁ πατέρας του θεωρεῖται, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τῆ μητέρα του Κομνηνός. Ὁ ἴδιος δὲν διατηρεῖ τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός καὶ νυμφεύθηκε μιὰ Ἀνόνη.

Ἄριθ. 46. (Θεόδωρος) Δοκειανός. Γιὸς τοῦ ἀριθ. 18 καὶ τῆς Ἀνόνης. Θεωρεῖται Κομνηνός, γιατί ὁ πατέρας του, ὁ ἀριθ. 18, καὶ ὁ παππούς του, ὁ ἀριθ. 9, θεωρήθηκαν Κομνηνοὶ ἀπὸ τὴν προ-γιαγιά, τὴ μητέρα τοῦ παπποῦ, τοῦ ἀριθ. 9, τὴν Ἀνόνη Κομνηνή.

Ἄριθ. 47. Ἀνώνη Δοκειανή. Κόρη τοῦ ἀριθ. 18. Θεωρεῖται Κομνηνή, γιατί ἡ προ-γιαγιά της, ἡ μητέρα τοῦ παπποῦ της, τοῦ ἀριθ. 9, ἦταν μιὰ Κομνηνή καὶ αὐτὸ εἶχε κάμει τὸν παπποῦ της (ἀριθ. 9) καὶ τὸν πατέρα της (ἀριθ. 18) Κομνηνός.

Ἄριθ. 60. (Ἰσαάκιος) Δοκειανός. Γιὸς τοῦ ἀριθ. 46. Θεωρεῖται Κομνηνός, γιατί εἶναι γιὸς τοῦ ἀριθ. 46, ποῦ ἡ προ-γιαγιά του ἦταν μιὰ Ἀνόνη Κομνηνή καὶ αὐτὸ εἶχε κάμει τὸν πατέρα του καὶ τὸν παππού του Κομνηνός.

Πῶς μπορούμε, λοιπόν, νὰ θεωρήσουμε αὐτοὺς Κομνηνοὺς ποὺ συνεχίζουν τὸ τακτικὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Κομνηνῶν, ὅταν τὸ ἐπώνυμο Κομνηνός ὑπάρχει μόνο σὲ μιὰ ἀπομακρυσμένη πρόγονό τους; Πῶς μπορεί μιὰ Κομνηνή ποὺ παντρεύεται μέσα σὲ μιὰ ἄλλη οἰκογένεια νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀρχὴ γενεαλογικοῦ δένδρου Κομνηνῶν, ὅπως ἡ Ἀνόνη Κομνηνή ποὺ παντρεύτηκε τὸ Θεόδωρο Δοκειανό (ἀριθ. 9); Οἱ ἀπόγονοι αὐτῆς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συνεχίσουν τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τοῦ πατέρα τους; Ὁ σ. τοὺς θεωρεῖ «ἐξ αἵματος» Κομνηνός. Πολὺ ὁμως δὲν ἐξασθένησε αὐτὸ «αἷμα» σὲ τρεῖς ἐπόμενες γενεές;

β) Δοῦκες.

Ἄριθ. 66. Ἰωάννης Δούκας. Νεώτερος γιὸς τοῦ Νικηφόρου Βρυέννιου καὶ τῆς Ἄννας Κομνηνῆς. Ὀνομάζεται Δούκας ἀπὸ τὴ μητρικὴ γιαγιά του Εἰρήνη Δούκαινα, ὁ ἀδελφός του ὁμως Ἀλέξιος (ἀριθ. 65) ὀνομάζεται Κομνηνός ἀπὸ τὴ μητέρα τους Ἄννα Κομνηνή. Ὁ Δ. Πολέμης, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 78, σ. 113, τὸν κατατάσσει στὴν οἰκογένεια τῶν Βρυέννιων. Πράγματι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς συνέχισης τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ οἱ δυὸ ἀδελφοὶ εἶναι Βρυέννιοι καὶ ὄχι Κομνηνοί.

Ἄριθ. 67. Εἰρήνη Δούκαινα. Πρωτότοκη κόρη τοῦ Νικηφόρου Βρυέννιου καὶ τῆς Ἄννας Κομνηνῆς. Δούκαινα εἶναι καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴ μητρικὴ γιαγιά της. Ὁ Δ. Πολέμης, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 79, σ. 114, τὴν κατατάσσει καὶ αὐτὴ στὴν οἰκογένεια τῶν Βρυέννιων, ἀφοῦ εἶναι κόρη Βρυέννιου.

Ἄριθ. 71. (Εἰρήνη) Δούκαινα (Κομνηνή, Εὐφορβηνή). Πρωτότοκη κόρη τοῦ Νικηφόρου Κατακαλῶν Εὐφορβηνοῦ καὶ τῆς Μαρίας Κομνηνῆς Ἄριθ. 33. Οἱ δυὸ ξαδέλφες, Ἄριθ. 67 καὶ Ἄριθ. 71, ὀνομάζονται ἀπὸ τὴ μητρικὴ γιαγιά τους Δούκαινες. Ὁ σ. τίς θεωρεῖ Κομνηνές ἀπὸ τίς ἀδελφές μητέρες τους, ἐνῶ ἡ μιὰ εἶναι ἀπὸ πατέρα Βρυέννισσα καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ πατέρα Εὐφορβηνή ἢ Φορβηνή. Οἱ ἀπόγονοί τους θὰ εἶναι Κομνηνοί; Καὶ πῶς θὰ συνεχισθοῦν τὰ γενεαλογικὰ δένδρα τῶν πατέρων τους;

Ἄριθ. 83. Ἰωάννης Δούκας. Δευτερότοκος γιὸς τοῦ Ἀνδρόνικου Κομνηνοῦ Ἄριθ. 35 καὶ τῆς Εἰρήνης (Ρωσίδας πριγκίπισσας). Αὐτὸς εἶναι γνήσιος Κομνηνός ἀπὸ πατέρα. Καὶ ὁ Δ. Πολέμης, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 109, σ. 136, τὸν κατατάσσει

στοὺς Κομνηνοὺς. Κουβαλάει τὸ ἐπώνυμο Δούκας ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα γιαγιά του Εἰρήνη Δούκαινα.

Ἄριθ. 90. Ἰωάννης Δούκας. Πρωτότοκος γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ τῆς Θεοδώρας Κομνηνῆς Ἄριθ. 38. Ἀπὸ τὸν πατέρα του εἶναι Ἀγγελος. Κουβαλάει καὶ αὐτὸς τὸ ἐπώνυμο τῆς γιαγιάς του. Ὁ Δ. Πολέμης, ἐνθ' ἄνωτ., Ἄριθ. 40, σ. 87, τὸν κατατάσσει στοὺς Ἀγγέλους. Οἱ ἀπογονοὶ του τί θὰ εἶναι, Κομνηνοὶ ἀπὸ τὴ μητέρα του, Ἀγγελοὶ ἀπὸ τὸν πατέρα του ἢ Δούκες ἀπὸ τὴ γιαγιά του;

Ἄριθ. 96. Ἰσαάκιος Ἀγγελοσ Δούκας. Τεταρτότοκος γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ τῆς Θεοδώρας Κομνηνῆς Ἄριθ. 38. Ἀπὸ τὸν πατέρα του εἶναι Ἀγγελος. Κουβαλάει καὶ αὐτὸς τὸ ἐπώνυμο τῆς γιαγιάς του. Οἱ ἀπόγονοί του τί θὰ εἶναι Ἀγγελοὶ ἢ Κομνηνοί;

Ἐπάρχουν καὶ ἄλλα ἐπώνυμα προσώπων, τὰ ὁποῖα ὁ σ. τὰ θεωρεῖ Κομνηνοὺς ἀπὸ τὴ μητέρα τους, ἐνῶ αὐτὰ φέρουν κανονικὰ τὸ ἐπώνυμο τοῦ πατέρα τους:

Ἄριθ. 21. Ἰωάννης Ταρωνίτης. Γιὸς τοῦ Μιχαὴλ Ταρωνίτη καὶ τῆς Μαρίας Κομνηνῆς Ἄριθ. 11.

Ἄριθ. 22. Γρηγόριος Ταρωνίτης. Δευτερότοκος γιὸς τῶν ἀνωτέρω Μιχαὴλ καὶ Μαρίας.

Ἄριθ. 48. Μανουὴλ Βοτανειάτης. Γιὸς τοῦ (Νικηφόρου) Βοτανειάτη καὶ τῆς (Ἄννας) Κομνηνῆς Ἄριθ. 19.

Ἄριθ. 98. Νικηφόρος Πακουριανός. Γιὸς τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ καὶ τῆς Ἄννας Κομνηνῆς Ἄριθ. 44.

Κι αὐτοὺς ὁ σ. τοὺς θεωρεῖ Κομνηνοὺς, κι ἄς εἶναι Κομνηνοὶ μόνο ἀπὸ μητέρα, καὶ τοὺς ἐντάσσει στὸ τακτικὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Κομνηνῶν νοθεύοντας αὐτὸ καὶ ἀξάνοντας τὸν ἀριθμὸ τους.

Β'

Ἄς δοῦμε τώρα τί περιέχει ὁ Β' τόμος τοῦ ἔργου:

Μετὰ ἀπὸ πίνακα νέων Βραχυγραφιῶν (σ. 5) καὶ μετὰ ἀπὸ νέα Βιβλιογραφία (σ. 6-7), ποὺ συνεχίζει ἐκεῖνη τοῦ Α' τόμου, προστίθενται καὶ νέα Προλεγόμενα τοῦ Β' τόμου σ' ἐκεῖνα τοῦ Α' τόμου (σ. 8-32). Τὰ νέα Προλεγόμενα περιέχουν: I. Ἱστορικὴ ἀνασκόπηση (σ. 8-18) γιὰ τὸ ἀνορθωτικὸ ἔργο τῶν τριῶν πρώτων μεγάλων Κομνηνῶν, Ἀλεξίου Α', Ἰωάννου Β' καὶ Μανουὴλ Α'. II. Τίτλοφορία (σ. 18-21). Πρόκειται γιὰ τὶς ἀλλαγές ποὺ ἔκαμαν οἱ Κομνηνοὶ στὸ σύστημα τῶν αὐλικῶν ἀξιωμάτων καὶ τίτλων. III. Τὸ κύρος καὶ ἡ δόξα τοῦ Οἴκου τῶν Κομνηνῶν (σ. 21-26). Πρόκειται γιὰ τὴν ὑμνογραφία βυζαντινῶν ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν γιὰ τοὺς Κομνηνοὺς. IV. Ἡ ἀπώλεια τῆς τακτικῆς γενεαλογικῆς σειρᾶς τῶν Κομνηνῶν (σ. 27-31). Δύο εἶναι οἱ λόγοι τῆς ἀπώλειας αὐτῆς: α) Ἡ μεγάλη φθορὰ τῶν Κομνηνῶν ἐπὶ Ἀνδρονίκου Α' καὶ ἐπὶ Ἰσαακίου Β', καὶ β) τὰ ἀνεπαρκῆ στοιχεῖα ποὺ δίνουν συμπτωματικὰ οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς γιὰ τὶς συγγενικὲς σχέσεις τῶν προσώπων ποὺ ἀναφέρουν. V. Τὰ ὀνόματα τῶν Κομνηνῶν (σ. 31-32). Πρόκειται γιὰ μιὰ σύγκριση τῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων τῶν Κομνηνῶν τῆς ΟΓΔΩΘΗΣ ΓΕΝΕΑΣ, ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὸν τὸν τόμο Β', ἀλλὰ θὰ βιογραφηθοῦν στὸ Γ' τόμο, σύγκριση ποὺ διαπιστώνει τὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν Ἀνώνυμων Κομνηνῶν καὶ δείχνει τὴν ἀνεπάρκεια τῶν πηγῶν μας.

Μετὰ τὰ Προλεγόμενα αὐτὰ τοῦ Β' τόμου βιογραφοῦνται στὶς σελ. 33-871 ἐνενηντα ἕξι Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῆς ΕΒΔΟΜΗΣ ΓΕΝΕΑΣ, ἀριθμούμενοι ἀπὸ 99-195. Πῶς ὅμως αὐτὰ τὰ 96 πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν πολλοὶ ἀπόγονοι γυναικῶν Κομνηνῶν ποὺ παντρεύτηκαν μέσα σὲ ἄλλες οἰκογένειες, πῶς αὐτὰ τὰ 96 πρόσωπα

ἀποτελοῦν μιὰ γενεὰ Κομνηνῶν, τὴν ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΕΑ, αὐτὸ δὲν εἶναι σαφὲς στὸν ἀναγνώστη τοῦ ἔργου καὶ ἀποτελεῖ τεχνικὸ μυστικὸ τῆς μεθόδου ἐργασίας τοῦ συγγραφέα.

Στὰ Ἐπιλεγόμενα τοῦ Β' τόμου (σ. 872-873) ὁ σ. ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνη του σὲ ἐπιστήμονας καὶ Ἰδρύματα ποὺ μὲ διαφόρους τρόπους ἐβοήθησαν τὸ ἔργον του καὶ ἀναφέρει χωρὶς «τάκτ» μιὰ ἀρνητικὴ περίπτωση. Ἀκολουθεῖ (σ. 874-877) ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΗΣ ΓΕΝΕΑΣ, ποὺ βιογραφοῦνται σ' αὐτὸν τὸ Β' τόμο, ἀλλὰ κατ' ἀλφαβητικὴ τῶρα τάξη καὶ μὲ μνεῖα τῶν σελίδων τῆς βιογραφίας τῶν. Ἐν τέλει ἀκολουθοῦν πίνακες τῶν Κομνηνικῶν Γενεῶν ἀπὸ ΠΡΩΤΗΣ μέχρι ΔΩΔΕΚΑΤΗΣ (σ. 877-895). Οὕτω:

Σελ. 877-879: Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῶν ἑξὶ πρώτων γενεῶν (ἀριθ. 1-98).

Σελ. 880-883: Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῆς ΕΒΔΟΜΗΣ ΓΕΝΕΑΣ (ἀριθ. 99-195).

Σελ. 883-885: Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῆς ΟΓΔΟΗΣ ΓΕΝΕΑΣ (ἀριθ. 196-280).

Σελ. 885-888: Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῆς ΕΝΑΤΗΣ ΓΕΝΕΑΣ (ἀριθ. 281-349).

Σελ. 888-891: Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῆς ΔΕΚΑΤΗΣ ΓΕΝΕΑΣ (ἀριθ. 350-435).

Σελ. 891-893: Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῆς ΕΝΔΕΚΑΤΗΣ ΓΕΝΕΑΣ (ἀριθ. 436-497).

Σελ. 893-895: Κομνηνοὶ καὶ Κομνηνές τῆς ΔΩΔΕΚΑΤΗΣ ΓΕΝΕΑΣ (ἀριθ. 498-543).

Σὲ τελικὴ παρατήρησή του (σ. 895) ὁ σ. προσθέτει στοὺς 543 Κομνηνοὺς καὶ Κομνηνές τῶν δώδεκα ἀνωτέρω γενεῶν καὶ ἄλλους 16, μοιρασμένους στὴν ἑβδομη, ὄγδοη, ἔνατη, δέκατη καὶ ἐνδέκατη γενεὰ κἀνοντάς τοὺς 559 καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ Κομνηνοὶ φθάνουν μέχρι τῆ δέκατη ἑβδομη γενεὰ, ἂν δὲ λάβουμε ὑπόψη καὶ τοὺς Μεγαλοκομνηνοὺς τοῦ κλάδου τοῦ Ἰσαακίου Μεγάλου Κομνηνοῦ, οἱ Κομνηνοὶ φθάνουν μέχρι καὶ τὴν εἰκοστὴ δευτέρη γενεὰ.

Δὲν εἶναι ὅμως σαφὲς πῶς ὁ σ. χωρίζει τοὺς Κομνηνοὺς σὲ γενεές, ποῖο εἶναι δηλαδὴ τὸ ὄριο μεταξὺ τῶν γενεῶν ποὺ χωρίζει τὴ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἐπίσης δὲν εἶναι σαφές, ἂν ἡ ομάδα τῶν ἑξὶ πρώτων γενεῶν ἀποτελεῖ, ὅπως φαίνεται, τοὺς χαρακτηρισθέντας ὡς «συνταυτιζόμενους» Κομνηνοὺς, ποιῆς γενεές ἀποτελοῦν κατόπιν τὴν ομάδα τῶν «σχετικὰ συνταυτιζόμενων» Κομνηνῶν καὶ ποιῆς τὴν ομάδα τῶν «μὴ συνταυτιζόμενων»; Οἱ γενεές 7-12 ποῦθεν δὲν χαρακτηρίζονται ὡς «σχετικὰ συνταυτιζόμενοι» Κομνηνοὶ, ὥστε αὐτὲς νὰ ἀποτελοῦν τὴν ομάδα τῶν «σχετικὰ συνταυτιζόμενων» καὶ νὰ ἀναζητεῖται ἡ τρίτη ομάδα τῶν «μὴ συνταυτιζόμενων» Κομνηνῶν.

Ὅπως εἶπαμε καὶ προηγουμένως, ὁ σ. δὲν θέλησε νὰ ἐφαρμόσει τὴν ἀρχὴ τοῦ Δ. Πολέμη, ἄνκαι γνωρίζει τὸ ἔργο του (βλ. Βιβλιογραφία τόμ. Α', σ. 21), ὅτι δηλαδὴ, ὅπως οἱ ἀπόγονοι μιᾶς Δούκαινας στὸν Πολέμη ἔτσι καὶ οἱ ἀπόγονοι μιᾶς Κομνηνῆς, ποὺ παντρεύεται μέσα σὲ μιὰ ἄλλη οἰκογένεια, πρέπει νὰ γενεαλογοῦνται στὸ γενεαλογικὸ δένδρο τοῦ πατέρα τους καὶ ἀποτελοῦν μιὰ δευτέρη ομάδα Κομνηνῶν, τοὺς Κομνηνοὺς μέσα σὲ ἄλλες οἰκογένειες καὶ δὲν εἶναι γνήσιοι Κομνηνοί. Ὁ σ. ὅμως βάζει τοὺς Κομνηνοὺς αὐτοὺς μέσα στὸ γενεαλογικὸ δένδρο καὶ στίς γενεές του τῶν γνησίων Κομνηνῶν. Ἐτσι κάθε Κομνηνὴ σὲ ξένη οἰκογένεια δίδει νέα σειρά Κομνηνῶν μὲ δύο τῶρα ἐπώνυμα, ἐνῶ στὸν Α' τόμο εἶχαμε ἀπογόνους Κομνηνῆς μὲ ἓνα ξένο ἐπώνυμο. Αὐξάνει ἔτσι τρομερὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν Κομνηνῶν. Ἄς δοῦμε ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΕΑ τοῦ Β' αὐτοῦ τόμου (σ. 881):

Ἄριθ. 104. Ἰ ὠ ἄ ν ν η ς Κ ο ν τ ο σ τ ἔ φ α ν ο ς Κ ο μ ν η ν ὄ ς, γιὸς τῆς ὑπ' ἀριθ. 58.

Ἄριθ. 105. Ἀνώνυμη Κοντοστεφανίνη Κομνηνή, κόρη τῆς ὑπ' ἀριθ. 58.

Ἄριθ. 106. Ἀλέξιος Κοντοστέφανος Κομνηνός, γιὸς τῆς ὑπ' ἀριθ. 58.

Ἄριθ. 107. Ἀνώνυμος Κοντοστέφανος Κομνηνός ἢ Ἀνώνυμη, γιὸς ἢ κόρη τῆς ὑπ' ἀριθ. 58.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 58 (βλ. τόμ. Α', σ. 291) εἶναι ἡ Θεοδώρα Κομνηνὴ κόρη τοῦ Ἀδριανοῦ Κομνηνοῦ Ἄριθ. 28 καὶ τῆς Ἀνώνυμης γυναίκας του. Ἡ Θεοδώρα παντρεύθηκε τὸ 1125 τὸν Ἀνδρόνικο Κοντοστέφανο, γιὸ τοῦ μεγάλου δούκα τοῦ στόλου Ἰσαάκιου Κοντοστέφανου. Τὰ παραπάνω παιδιὰ της τί εἶναι τώρα, Κοντοστέφανοι ἢ Κομνηνοί, συνεχίζουν τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Κομνηνῶν καὶ ὄχι τῶν Κοντοστέφανων; Ἐπίσης:

Ἄριθ. 133. Ἰωάννης Κοντοστέφανος Κομνηνός, γιὸς τῆς ὑπ' ἀριθ. 77.

Ἄριθ. 134. Ἀλέξιος Κοντοστέφανος Κομνηνός, γιὸς τῆς ὑπ' ἀριθ. 77.

Ἄριθ. 135. Ἀνδρόνικος Κοντοστέφανος Κομνηνός, γιὸς τῆς ὑπ' ἀριθ. 77.

Ἄριθ. 136. Εἰρήνη Κοντοστεφανίνη Κομνηνή, κόρη τῆς ὑπ' ἀριθ. 77.

Ἡ ὑπ' ἀριθ. 77 (βλ. τόμ. Α', σ. 380) εἶναι ἡ Ἄννα Κομνηνὴ, δευτερότοκη κόρη τοῦ Ἰωάννη Β' Κομνηνοῦ Ἄριθ. 34 καὶ τῆς Εἰρήνης τῆς Οὐγγαρικῆς. Ἡ Ἄννα παντρεύθηκε τὸ 1126 τὸ Στέφανο Κοντοστέφανο, γιὸ τοῦ μεγάλου δούκα τοῦ στόλου Ἰσαάκιου Κοντοστέφανου.

Οἱ δύο γιοὶ λοιπὸν τοῦ μεγάλου δούκα Ἰσαάκιου Κοντοστέφανου, πού πήραν γυναῖκες Κομνηνές, ὁ Ἀνδρόνικος τὴ Θεοδώρα Κομνηνὴ τὸ 1125 καὶ ὁ Στέφανος τὴν Ἄννα Κομνηνὴ τὸ 1126, θὰ πρέπει νὰ ἔχουν ἀπογόνους ἀπὸ μητέρα Κομνηνοῦς, ἀφοῦ ὁ σ. τοὺς τοποθετεῖ στὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Κομνηνῶν καὶ στὴν ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΕΑ του. Ὁ σ. δὲν ἀρνεῖται ὅτι αὐτοὶ εἶναι καὶ Κοντοστέφανοι, γι' αὐτὸ καὶ τοποθετεῖ στὸν Α' τόμο καὶ μεταξὺ τῶν σελ. 304-305 ΕΝΘΕΤΟ μὲ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Κοντοστέφανων κατατάσσοντας τοὺς ἀνωτέρω ἀπογόνους τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς Ἄννας Κομνηνῆς στὴν ΕΚΤΗ ΓΕΝΕΑ τῶν Κοντοστέφανων. Τοὺς θεωρεῖ ὅμως προφανῶς Κομνηνοῦς γι' αὐτὸ καὶ τοὺς βιογραφεῖ στὴν ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΕΑ τῶν Κομνηνῶν του. Δὲν θὰ ἀρκοῦσε νὰ τοὺς ἀνέγραφε μόνο στὴν ΣΤ' ΓΕΝΕΑ τῶν Κοντοστέφανων τοῦ ΕΝΘΕΤΟΥ, ἀφοῦ ἔτσι κι ἄλλιῶς κάμνει ΕΝΘΕΤΟ σὲ πολλοὺς Κομνηνοῦς του μὲ διπλὰ ἐπώνυμα, καὶ νὰ γλυτώσει τὴ βιογράφησή τους στὴν τακτικὴ γενεαλογία καὶ τὴν παρακολούθησή τῶν ἀπογόνων τους στὶς ἐπόμενες ΓΕΝΕΕΣ τῶν Κομνηνῶν; Τὸ ἴδιο ἔκαμε καὶ προηγουμένως μὲ τοὺς Βοτανειάτες μὲ ΕΝΘΕΤΟ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τοῦ Οἴκου τῶν (βλ. τόμ. Α', σ. 128-129), μὲ τοὺς Βρυέννιους μὲ ΕΝΘΕΤΟ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τοῦ Οἴκου τῶν (βλ. τόμ. Α', σ. 208-209) καὶ τὸ ἴδιο θὰ κάμει κατόπιν μὲ τοὺς Συναδηνοῦς μὲ ΕΝΘΕΤΟ τοῦ Οἴκου τῶν (βλ. τόμ. Α', σ. 672-673) καὶ μὲ τοὺς Παλαιολόγους μὲ ΕΝΘΕΤΟ τοῦ Οἴκου τῶν (βλ. τόμ. Α', σ. 680-681), ἐπειδὴ μερικοὶ ἀπόγονοι αὐτῶν νυμφεύθηκαν Κομνηνές, τῶν ὁποίων βιογραφεῖ τοὺς ἀπογόνους σὰν Κομνηνοῦς. (Γιὰ τοὺς Βρυέννιους βλ. τόμ. Α', ἀριθ. 32, 85, 136. Γιὰ τοὺς Βοτανειάτες βλ. τόμ. Α', ἀριθ. 19, 30, 54, 94. Γιὰ τοὺς Συναδηνοῦς βλ. τόμ. Α', ἀριθ. 95. Οἱ ἀπόγονοι τῶν Παλαιολόγων πού νυμφεύθηκαν Κομνηνές δὲν γενεαλογοῦνται στὴν ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΕΑ, ἀλλὰ στὶς ἀνέκδοτες ἐπόμενες).

Ἐπὶ τῶν ἑξῆς ἔργων, ὅπως καὶ ἄλλοι οἰκοὶ, τῶν ὁποίων μέλη νυμφεύθηκαν Κομνηνὲς καὶ δημιουργήθηκαν ἔτσι νέα γενεαλογικὰ δένδρα γιὰ τὸ σ. με Κομνηνοὺς ἀπὸ μητέρα, ἀλλ' ὁ σ. δὲν καταρτίζει γι' αὐτοὺς γενεαλογικὰ δένδρα σὲ ΕΝΘΕΤΑ (δὲν ξέρομε γιὰ τί), ὅπως π.χ. οἱ Βατάτζηδες στὴν ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΕΑ τοῦ Β' αὐτοῦ τόμου (σ. 881), οἱ Ἄγγελοι, οἱ Δοῦκες κ.ἄ. ποὺ αὐτοὶ ἔχουν ἀπογόνους στὶς ἐπόμενες γενεές, ποὺ τοὺς παρακολουθεῖ ὁ σ., ὅσο ἐπιτρέπουν οἱ πηγές, στὶς ἐπόμενες γενεές ἀναγράφοντάς τους στοὺς πίνακες τῶν γενεῶν, χωρὶς νὰ τοὺς βιογραφεῖ ἀκόμη. Ἐτσι τὸ πλῆθος τῶν Κομνηνῶν γίνεται μέγα καὶ «ὀδὸς βραχεῖα γίνεται μακρά», ὅπως λέγεται στὴν ἀρχαία τραγωδία, ἐνῶ θὰ ἦταν ἴσως καλύτερο νὰ χωρισθοῦν οἱ ἀπὸ μητέρα Κομνηνοὶ κατὰ Οἶκους. Ἐνῶ τώρα οἱ ἀπόγονοι ἀπὸ τοὺς τέσσαρες Βατάτζηδες γιουῶς (ἀριθ. 147, 148, 151 καὶ 152) καὶ ἀπὸ τὶς δύο κόρες Βατατζίνες (ἀριθ. 149, 150) τῆς Εὐδοκίας Κομνηνῆς Ἄριθ. 80, κόρης τοῦ Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ Ἄριθ. 34 καὶ τῆς Εἰρήνης τῆς Οὐγγαρικῆς, ποὺ βιογραφεῖ ὁ σ. στὴν ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΕΑ ἐμφανίζονται στὴν ΟΓΔΩΗ ΓΕΝΕΑ ὡς Κομνηνοὶ ἀπὸ μητέρα χωρὶς τὸ ἐπώνυμο Βατάτζης (βλ. τόμ. Β', ἀριθ. 235, 236, 237, 238, 239 στὴ σελ. 884) καὶ πληθαίνουν οἱ Κομνηνοὶ τοῦ συγγραφέα.

Ἄν μελετήσῃ κανεὶς τὶς διάφορες περιπτώσεις μισο-Κομνηνῶν στοὺς Πίνακες τῶν Γενεῶν τῶν Κομνηνῶν ἀπὸ τῆς ΟΓΔΩΗΣ μέχρι τῆς ΔΩΔΕΚΑΤΗΣ (τόμ. Β', σ. 883-895), καταλαμβάνεται ὅτι Ἰλιγγο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μεγάλο θαυμασμὸ γιὰ τὴν τεράστια ἐργασία τοῦ συγγραφέα, ἢ ὅποια ὅμως παρὰ τὶς διογκώσεις τῆς εἶναι γιὰ τὴ Βυζαντινὴ Προσωπογραφία πολὺ χρήσιμη καὶ γιὰ τὴν ὅποια ἔχει τὴν εὐγνωμοσύνη τῆς Ἐπιστήμης.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Χρυστίνα Μπουλάκη-Ζήση, Ἰατριῶν Σιναΐτης, Μητροπολίτης Τυρνόβου, Ἡζωὴ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 265.

Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ, ὅπως καὶ ὁ τίτλος τῆς τὸ δηλώνει, μονογραφία ἀφιερωμένη στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ μητροπολίτη τοῦ Μ. Τυρνόβου Βουλγαρίας Ἰαριῶνα Σιναΐτη ποὺ ἐποίμανε τὴ Μητρόπολη τῆς Βουλγαρίας σὲ δύο περιόδους. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀναλυτικὴ, ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἐργασία ποὺ ἐφάπτεται σὲ μιὰ ποικιλία προβλημάτων μετὰ τὰ ὁποῖα συνδέεται ἡ δράση τοῦ Ἰαριῶνα· ἐννοοῦμε ἐδῶ, κυρίως, τὴν κριτικὴ ἀντιμετώπιση καὶ ἀντικειμενικὴ τοποθέτηση ἑνῶν προβλημάτων ποὺ δημιουργήθηκαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ἱστοριογραφία ποὺ ἕνα μέρος τῆς ἔκρινε ἀρνητικὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰαριῶνα. Καὶ παραπέρα: ἡ κ. Ζήση μετὰ τὴ μονογραφία τῆς αὐτῆς μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσουμε ἀπὸ κοντὰ καταστάσεις καὶ συσχετισμοὺς ποὺ σημειώνονται σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς σημαντικότερες περιόδους τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας: τὸ κίνημα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὀλίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα καὶ τὴν πορεία του μετὰ ἀπὸ αὐτὸν καθὼς καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικισμοῦ, σειρά δηλ. γεγονότων στὰ ὁποῖα ὁ Ἰαριῶν ἔχει ἐνεργητικὴ ἀνάμιξη. Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης βιβλιογραφίας, μετὰ τὴν παράλληλη ἐκμετάλλευση ἀρχαίου ὕλικου, ἀποτελοῦν ἐχέγγυο γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Τὸ βιβλίον λοιπὸν τῆς κ. Ζήσης χωρίζεται σὲ 4 κεφάλαια: Ὁ Ἰαριῶν πρὸ τῆς ἀρχιερατείας. Ἡ δραστηριότης τοῦ Ἰαριῶνος ὡς μητροπολίτου Τυρνόβου. Τὸ συγγραφικὸν καὶ μεταφραστικὸν του ἔργον. Ἡ θέσις τοῦ Ἰαριῶνος εἰς τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Βουλγαρίας. Στὸ πρῶτον κεφάλαιον ἡ συγγραφέας ἐρευνᾷ τὴν καταγωγὴν τοῦ Ἰαριῶνα (Ἀρμάθα τοῦ Ἡρακλείου πιθανότατα), τὶς σπουδὲς του στὴν περιώνυμη Πατριά-

δα Σχολή, την παρουσία του στο Κάιρο, στο μετόχι τῆς Μονῆς Σινᾶ, ὅπου ἐκάρη μοναχὸς καὶ ἄρχισε τὸ διδακτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ του ἔργο. Ἀκολουθοῦν ἡ διδακτικὴ του δραστηριότητα στὴν Ἴο (1788-1793), ἡ πρόσκλησή του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ συνέχεια στὸ Βουκουρέστι καὶ στὸ Ἰάσι (1801 *ci.*), ὅπου ἐργάσθηκε ὡς εἰκοδιδάσκαλος φαναριωτικῶν οἰκογενειῶν, καθὼς καὶ οἱ πιθανολογούμενες σπουδές του στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου κοντὰ στὸν Λάμπρο Φωτιάδη· στὸ ἴδιο κεφάλαιο ἐρευνᾶται ἡ διδακτικὴ του θητεία στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ (1805 *ci.*) μὲ τὴν παράλληλη ιδιότητά του ὡς ἡγουμένου τοῦ σιναΐτικῆς μετοχίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στὴν Κωνσταντινούπολη (1803 *ci.*). Ἀπὸ τὴ στιγμή πού φτάνει στὴ Βασιλεύουσα ὁ Ἰλαρίων βρίσκεται ἀμέσως στὸ ἐπίκεντρο τῶν πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ρευμάτων πού συγκλονίζουν τὸν Ἑλληνισμό τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων. Ἡ ιδιότητά του, μάλιστα, ὡς «θεωροῦ» ὑπεύθυνου τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου προεκάλεσε σφοδρὲς τὶς ἀντιδράσεις τῶν κοραϊκῶν κύκλων τοῦ Παρισιᾶ πού θεωροῦσαν τοὺς λογίους τῆς Βασιλεύουσας συντηρητικοὺς καί, κατὰ συνέπεια, μὴ δυνάμενους νὰ συλλάβουν τὰ μηνύματα τῶν νέων καιρῶν. Μὲ ἀφορμὴ τὰ παραπάνω ἢ συγγραφέας προβίνει σὲ μιὰν εὐρεία ἀνάλυση τῶν θέσεων τῶν κύκλων τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἐκείνων τοῦ Κοραῆ ἔτσι πού νὰ μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νὰ σχηματίσει τὸν δέοντα προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὸ μεῖζον αὐτὸ θέμα τῶν πνευματικῶν ἐξελίξεων τοῦ Νεοελληνισμοῦ κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο τοῦ καλουμένου Διαφωτισμοῦ. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θεωροῦμε σκόπιμο νὰ παραπέμψουμε γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὶς ἀπόψεις τοῦ σοφοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ κριτῆ αὐτῆς τῆς διαμάχης, τοῦ Μανουὴλ Γερεῶν (βλ. τὸ βιβλίον Μ. Γερεῶν, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, ἔκδ. Ἑρμῆς, Ἀθῆνα 1976, ἰδίᾳ σ. 125 κ. ἐξ.). Καλὸ θὰ εἶναι, πάντως, νὰ θυμίσουμε, σὲ συνάφεια μὲ τὸ ὑπόψη θέμα, τὴν ἐνωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο στὴ σχετικὴ προκήρυξή του καλοῦσε νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ ὄλοι οἱ Ἑλληνες λόγιοι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς θέσεις, ἀντιπατριαρχικὲς ἐνίοτε, πού ὀρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν λάβει κατὰ καιροὺς. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο πιστεύουμε ὅτι εἶναι μιὰ λεπτομέρεια, τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη ὅταν μελετοῦμε τὴν περίοδο αὐτὴ πού ἔμεινε γνωστὴ ὡς «μάχη τῶν φυλλαδίων». Ἡ παρουσία τοῦ Ἰλαρίωνα, πάντως, στὴν Κωνσταντινούπολη συνδέεται ἐπίσης μὲ μιὰ σειρά ἐνεργειῶν πού ἀποσκοποῦσαν στὴν πρόσθησις πνευματικῆς κίνησις τοῦ Γένους πού ἐκφραζόταν καιρῶν καὶ στὴν περίοδο πού δρᾷ ὁ Σιναΐτης μὲ τὴν ἴδρυσις σχολείων, τὴν ἐκδοσις βιβλίων, τὴ χρησιμοποίησις ἐποπτικῶν ὀργανῶν διδασκαλίας, τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἐξεύρεσις ἱκανῶν δασκάλων καί, τέλος, μὲ τὴ συγγραφὴ. Ἀπὸ τὶς ποικίλες αὐτὲς πνευματικὲς δραστηριότητες τοῦ Ἰλαρίωνα ἀπασχολεῖ τὴν κ. Ζήση εἰδικότερα ἢ συμβολὴ του ὡς «θεωροῦ» τοῦ τυπογραφείου καὶ εἰδικότερα ἢ προσπάθειά του γιὰ τὴν ἐκδοσις τῆς Κιβωτοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἐγχειρήματα τῆς ἑλληνικῆς λογιόσύνης κατὰ τὴν Τουρκοκρατία.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο ἡ συγγραφέας μελετᾷ τὴ δραστηριότητα τοῦ Ἰλαρίωνα ὡς μητροπολίτη Τυρνόβου, περίοδος πού συμπίπτει μὲ τὴν κρίσιμη γιὰ τὸ Γένος δεκαετία 1821-1830—σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰλαρίων φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Γρηγορίου Ε'. Ἡ πρώτη αὐτῆ περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀκαταπόνητη δραστηριότητά του γιὰ τὴν τακτοποίησις τῶν οικονομικῶν τῆς μητροπόλεως του καὶ ἀπὸ τὴ μέριμνά του γιὰ τὴν παιδεία, ὅπως ἦταν, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἴδρυσις οἰκοδομήματος γιὰ τὴ στέγασις τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου. Ὁ Ἰλαρίων βρίσκεται στὸ Τυρνόβο σὲ μιὰ περίοδο, ἄλλωστε, πού τόσοσιν ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς περιοχῆς, ὅσο καὶ ἡ τοπικὴ λογιόσύνη παρουσιάζουν μιὰν ἐξαίρετη πνευματικὴ ἀνθισις ἐμποτισμένη ἀπὸ τὴν ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς παράδοσις. Μολαταῦτα ὁ Ἰλαρίων, γιὰ ἄγνωστους,

ακόμη λόγους, απομακρύνθηκε ή, πιθανόν, παραιτήθηκε από τη Μητρόπολη Τυρνόβου (1827), για να επανέλθει το 1830 και να παραμείνει ως το 1838. Η δεύτερη αυτή άρχιερατεία του 'Ιλαρίωνα ήταν, από κάθε άποψη, δύσκολη: ή προχωρημένη ηλικία του, το κίνημα του πανσλαβισμού που είχε ήδη αρχίσει, ή δυσμενής απέναντι στον 'Ιλαρίωνα στάση του Φαναρίου αποτελούσαν τους κύριους λόγους για τους οποίους ή δράση του 'Ιλαρίωνα παρουσίασε αυτήν την κάμψη. Ο 'Ιλαρίων πέθανε το 1838 από πανώλη.

Το τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου της ή συγγραφέας το αφιερώνει στο συγγραφικό και μεταφραστικό έργο του 'Ιλαρίωνα και κυρίως στη συνεργασία του στην έκδοση της Κιβωτού της έλληνικής γλώσσας και στη μετάφραση της 'Αγίας Γραφής με πρωτοβουλία της British and Foreign Bible Society. Δεν παραλείπει, όμως ή συγγραφέας, να ιδεί και όρισμένα άλλα κείμενα του 'Ιλαρίωνα ήσσοнос σημασίας, αλλά τα όποια, όπως όδηποτε, έχουν τη θέση τους στη σύνολη πνευματική παραγωγή της ύπόψη περιόδου.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης της κ. Ζήση κάμει λόγο για τη θέση του 'Ιλαρίωνα στη Βουλγαρική 'Αναγέννηση, στην όποια θεωρεί ότι ο 'Ιλαρίων προσέφερε μέγιστες υπηρεσίες, παρά τις όρισμένες αντίθεσεις Βουλγάρων έρευνητών που με μυθοπλασίες, σε περιόδους όξύτητας με το Πατριαρχείο και τον 'Ελληνισμό, προσπάθησαν να μειώσουν και να διαβάλουν το έργο του. Έδόθηκε έτσι ή ευκαιρία στη συγγραφέα να ιδεί το όλο θέμα μέσα στα πλαίσια των πνευματικών διεξελίξεων της έποχής του 'Ιλαρίωνα με την πολιτική του Πατριαρχείου και τη βουλγαρική έθνική άφύπνιση, μέσα στην όποια πρέπει να τοποθετηθεί ή όλη δραστηριότητα του 'Ιλαρίωνα, την όποια με τεκμηριωμένα στοιχεία ή συγγραφέας θεωρεί ιδιαίτερα θετική. Με άξονα λοιπόν την προσωπικότητα του 'Ιλαρίωνα ή κ. Χριστίνα Μπουλάκη-Ζήση έδωσε μιάν ευρεία εικόνα της έλληνικής πραγματικότητας και των έλληνικών προβλημάτων κατά τις παραμονές του 'Αγώνα· δέν πρόκειται λοιπόν μονάχα για μιάν άπλή βιογράφηση ενός αξιολόγου άνδρός που έδρασε στις κρίσιμες για τον 'Ελληνισμό πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, αλλά και για μιá συγχρονική παρουσίαση του περιβάλλοντος, όπου μορφοποιήθηκαν καταστάσεις και ιδεολογίες. Μιά τελευταία παρατήρηση άφορā στην έλλιπή παρουσίαση του έλληνικού περιβάλλοντος στο Βουκουρέστι και στο 'Ιάσι, για την όποια θά μπορούσε να μās ειπεί πολλά ή συγγραφέας σε συνάφεια τόσο με την ιδιότητα του 'Ιλαρίωνα ως οικοδιδασκάλου φαναριωτικών οικογενειών, όσο και με τις πιθανές σπουδές στην 'Ακαδημία του Βουκουρεστίου και μάλιστα κοντά στον Λάμπρο Φωτιάδη. Και ακόμη μία: άφορā στην καθαρεύουσα που χρησιμοποιεί ή συγγραφέας που μπορεί να ξενίζει σήμερα, με την κατακτητική όρμη που έχει λάβει ή δημοτική, δείχνει όμως ότι δέν έπαψε να συγκινεί μερίδα των λογίων μας και βέβαια την όμορφιά της, όταν ό χειριστής της είναι ικανός, όπως συμβαίνει έδω με την περίπτωση της κ. Ζήση. Το βιβλίο λοιπόν που παρουσιάσαμε άποτελεί μιá πολύ ευπρόσδεκτη συμβολή στη γνώση μιās προσωπικότητας τόσο συζητημένης, αλλά, παράλληλα, και στην προώθηση των γνώσεών μας για την επίδραση του 'Ελληνισμού και το ενδιαφέρον του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την πολιτισμική άναπτυξη των βαλκανικών λαών.